

ASPECTE DIN VIAȚA ROBILOR DE LA MĂNĂSTIREA SECOL ÎN VEACURILE XVII—XVIII

OLGA CIGANCI

Mănăstirea Secul, vechi lăcaș de cultură al Moldovei, de numele căreia sînt legate o serie de evenimente istorice, este așezată într-o regiune înconjurată de munți pe valea Pîrîului Secul, în comuna Vînători, raionul Tîrgu-Neamț.

Denumirea de Secul a fost luată de la pîrîul cu același nume și de aceea în numeroase documente apare și sub numele de Xeropotam, „rîul sec”. La început era un schit de lemn, numit Zosim, întemeiat în anul 1560 de Zosim, vistiernicul de la Ocne¹. În anul 1602, așa cum ne informează inscripția ce se află deasupra ușii de intrare în biserică², Nestor Ureche, vornicul Țării de Jos, împreună cu soția sa Mitrofana și copiii lor, construiesc cu cheltuiala lor mănăstirea Secul.

Majoritatea documentelor cuprinse în fondul mănăstirii Secul de la Arhivele Statului din București se referă la viața robilor țigani de pe întinsele posesiuni ale mănăstirii și foarte puține ne vorbesc despre țărani. Din cele 266 de documente care alcătuiesc fondul mănăstirii Secul, numai două se referă la țărani șerbi ai mănăstirii³.

Desigur că numărul foarte mic de documente referitoare la viața țăranilor în comparație cu proporția documentelor din fond privitoare la țiganii robi nu constituie o dovadă care să diminueze rolul deosebit de important al țăranilor aserviți în economia mănăstirii Secul.

¹ A. I. Gonța, *Un așezămint cultural de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Pîrîului Sec înainte de ctitoria lui Nestor Ureche*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an. XXXVIII, nr. 9—10, sept.-oct. 1962, Iași, p. 694 și urm.

² N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, fasc. I, București, 1905, p. 30—31.

³ *Primul* e dat la Iași, la 2 ianuarie 1622, de voievodul Ștefan Tomșa (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 3). *Al doilea* aparține secolului al XIX-lea (15 martie 1823) și se referă indirect la țărani, fiind vorba de o scutire de dări, dijme sau munci pe 2 ani (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 203).

Dar abundența de documente privind viața robilor țigani ne dovedește că aceștia erau în număr mare, mai ales în veacul al XVIII-lea pe domeniul mănăstirii Secul și de aceea au constituit obiectul a numeroase zapise și cărți domnești.

Într-un document din 2 aprilie 1780, în care juzii robilor țigani îi iau în chezașie că nu vor mai fugi de la mănăstire, vom remarca că fiecare jude ia asupra sa câte opt pînă la paisprezece țigani capi de familie⁴. La sfîrșitul zapisului sînt iscăliți 15 juzi. Putem stabili cu ajutorul documentului citat că la acea dată la mănăstirea Secul erau aproximativ 165 de familii de țigani. Întinsele posesiuni⁵ ale mănăstirii Secul aveau nevoie de numeroase brațe de muncă, în special în urma măririi neconținute a rezervei feudale, determinată și de unele transformări ce se produc pe plan economic și politic în secolul al XVIII-lea.

Crește nevoia brațelor de muncă necesare exploatării mai intense a rezervei feudale în goana de acumulare a cît mai multe produse pentru export. Robii țigani sînt folosiți tot mai mult în agricultură. Începe să se păstreze o evidență mai strictă a numărului robilor țigani, care se remarcă și în cazul mănăstirii Secul prin diverse statistici și „izvoade“ cu numele robilor țigani, prin numeroase conflicte între mănăstirea Secul și alte schituri și mănăstiri pentru recuperarea robilor fugiți, prin numeroase consilii între egumenii diverselor mănăstiri în vederea reglementării unor schimburi de robi sau a unor împrumuturi etc.

Din cele 266 de documente care alcătuiesc fondul mănăstirii Secul, nu există nici un document referitor la secolul al XVI-lea; 12 aparțin secolului al XVII-lea, iar toate celelalte sînt emise în veacul al XVIII-lea⁶ și începutul celui de-al XIX-lea.

Robii țigani ai mănăstirii Secul proveneau, ca și robii celorlalte mănăstiri din țările române, din daniile făcute de domni⁷ și boieri⁸ pentru „iertarea păcatelor“ și pentru „pomenirea strămoșilor“, daniile care fac din mănăstiri mari proprietare de robi, și, ca urmare, au subscris la ideea legitimității robiei.

La fiecare schimbare de domnie (fapt ce se petrecea destul de des în secolul al XVIII-lea), egumenii mănăstirii căutau să obțină de la noul

⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 100.

⁵ Consultînd fondurile mănăstirilor Secul și Neamț (pach. II) și Condița Asachi (Arh. st. Buc.), *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, *Uricariul*, vol. V, 1857, am stabilit că în decursul veacurilor XVII—XVIII și începutul celui de-al XIX-lea mănăstirea Secul a posedat: două schituri (Liova și Orgoești de pe moșia Negoești), biserici (Sf. Neculai în Cetatea Neamțului), locuri de casă, mori și dugheni în târgurile Orhei (1607), Scheia (1608) și Tg. Neamț, precum și 27 de sate.

⁶ Majoritatea aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

⁷ De pildă, un document din 31 iunie 1780, emis de Mihail Racoviță, face daniile mănăstirii Secul niște țigani din neamul lui Ian Giughe Lapte (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 19 și 39; pach. III, doc. 124 etc.).

⁸ Documentul din 10 mai 1762, prin care vornicul Mihail Sturza face daniile mănăstirii Secul niște țigani (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 74).

domnitor acte de confirmare a daniilor anterioare⁹, practică obișnuită în orînduirea feudală.

O altă sursă a robiei era aceea a *autoînrobirilor*, întîlnite și în documentele mănăstirii Secul. Într-un document din 12 decembrie 1682 ni se descrie cum Ion Țiganul Cobăzarul se dă ca rob mănăstirii Secul, neputîndu-și plăti o datorie de bani : „Precum au luat de la mănăstirea Secul o butie de vin de cincizeci vedre, vin de Cotnar..., dintr-acel vin am rămas cu cinsprecei lei bani proști, deci eu, neavînd bani să dau, m-am dat rob să fiu sventii mănăstiri a Săcului“¹⁰.

Un alt mijloc de sporire a numărului robilor țigani era acela al *cumpărării*, în cadrul operației vînzare-cumpărare, de către egumenii mănăstirii a unor robi care aparținuseră altor mănăstiri sau proprietari particulari.

Acestea sînt procedeele prin care de-a lungul secolelor XVII—XIX egumenii mănăstirii Secul au devenit proprietari ai unui mare număr de robi.

În studiul documentar de față, analizînd cele cîteva documente anexate și folosind și mărturiile celorlalte documente din fondul mănăstirii Secul, vom încerca să reliefăm cîteva aspecte ale modului în care trăiau și munceau țiganii de pe domeniile acestei mănăstiri.

Situația sau condiția de rob. Situația țiganului de pe domeniul mănăstirii Secul este reliefată de însuși calificativul pe care-l primește, acela de rob, noțiune al cărei conținut social-juridic a fost clarificat în literatura de specialitate. Mai rar este folosit în documente și termenul de „șerbi țigani“. Într-unul din documente care poartă data de 10 ianuarie 1734, Constantin Nicolae Mavrocordat, domnul Moldovei, poruncește să se caute și să se aducă la mănăstire „oriunde s-ar afla *drepti șerbi țigani de-ai mănăstirii*“¹¹.

În documentele românești întîlnim foarte des termenul „șerb“ în sensul social de „rob“¹². Această denumire, indiferent de forma folosită (rob, șerb), arată starea de fapt, socială-economică-juridică, a țiganului. Se subliniază astfel că robul este „drept țigan“ al stăpînului său, mănăstirea, care-l consideră proprietatea sa și deci are dreptul de a face ce dorește cu dînsul : să-l oblige să muncească, să-l vîndă, să-l împrumute etc.

Robii țigani erau folosiți la diferite munci atît de către egumeni și juzi, cît și de aparatul administrativ fiscal. Și la mănăstirea Secul documentele oglindesc această situație, atît cele din veacul al XVII-lea cît și cele din secolul al XVIII-lea. Prin cartea sa din 14 ianuarie 1654, pîrcălabul Sucevei poruncește : „Așisderea și voi feciorii și vătăfii țigănești și giuzii tot ca să-i lăsați în pace pre acești țigani care spun într-acest zapis, întru nimic să nu-i învâluiți, nici la lucru să nu-i aduceți“¹³. Împotriva abuzurilor exce-

⁹ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 162.

¹⁰ *Ibidem*, pach. I, doc. 14.

¹¹ *Ibidem*, doc. 37.

¹² I. R. Mircea, *Termenul rob, șerb sau holop*, în „Studii și cercetări științifice“, vol. I (1950), p. 386.

¹³ G. Potra, *Contribuții la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, p. 241.

sive ale aparatului administrativ intervine însuși domnitorul. La 13 ianuarie 1637, domnitorul Moldovei, Vasile Lupu, poruncește aprozilor, slugilor hăt-mănești și vătafilor de țigani să nu mai prindă țigani mănăstirii Secul¹⁴. Iar prin cartea sa din 20 august 1708 Mihai Racoviță ordonă lui Patraulea, vătaful de „pușcași” ai cetății Neamțului, să nu mai bată țigani mănăstirii Neamțu și nici să nu le mai ia caii de olac¹⁵.

Sub conducerea juzilor și vătafilor și sub supravegherea egumenilor, robii țigani munceau pe domeniul mănăstirii, fiind supuși la cele mai variate și grele munci. Într-un zapis din aprilie 1781, prin care robii țigani promit egumenului și soborului mănăstirii Secul că nu se vor mai răscula împotriva acestora, printre altele se angajează „oriunde și în orice vreme și la orice slujbă vor fi rînduiți, atît pe la moșiile depărtate, cît și la cele de aproape și la mănăstire”¹⁶, să nu se împotrivescă poruncii stăpînului. Deși nu se enumeră în document muncile la care erau folosiți robii țigani ai mănăstirii Secul, totuși, avînd informații în acest sens de la mănăstirea Neamț, care avea același regulament de muncă — așa cum vom vedea mai jos —, putem stabili că pe moșiile „depărtate” sau mai „apropiate” mănăstirii ei erau folosiți la munca cîmpului, la grădinarit, iar la mănăstire ca meșteșugari, slugi etc.

Într-un document din 30 martie 1807, prin care se stabilește un regulament de conducere unică a mănăstirilor Văratec și Agapia, sînt enumerate lucrările la care erau supuși robii țigani ai celor două mănăstiri. Or, se pare că mănăstirile amintite aveau același regim de muncă cu mănăstirile Secul-Neamț. Aceasta ne permite să facem unele analogii între regimul de muncă din mănăstirile sus-amintite și să presupunem că robii țigani ai mănăstirii Secul erau supuși la aceleași munci cu cei ai mănăstirilor Agapia-Văratec. Din documentul din martie 1807 reiese că robii țigani erau folosiți în principal la munca cîmpului, enumerîndu-se chiar unele munci agricole, iar atunci cînd nu aveau ce să facă la cîmp erau folosiți de mănăstire la tăiatul și la căratul lemnului. „Rînduitul iconom să îndatoreze ca după numărul robilor ce sînt și altor locuitori ce sînt pe moșiile mănăstirești să se arate cu silință la vremea primăverii ca să are și să samene păpușoi șasi mii prăjini, iar de se va putea și mai mult, fiecare să-și prășească de două ori...”, ne informează documentul din 30 martie 1807. În continuare se spune în document, „cînd va avea mănăstirea trebuință de a face vreo bină”¹⁷ sau înlăuntru sau afară la carele să se poată ajuta cu robii mănăstirii, sau la tăiatul lemnului sau la scos și altele, atunci va face arătare sfinției sa kir Iosif la economul rînduit și va rîndui cetele țiganilor sau alți poslușnici la orce slujbă va fi nevoie la toate ca să săvîrșească. Însă

¹⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 6.

¹⁵ G. P o t r a, *op. cit.*, p. 281.

¹⁶ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

¹⁷ Construcție, clădire, prăvălie.

aceasta se va face urma în vremea cînd nu vor fi în slujbă iconomii cîmpului“¹⁸.

Țiganii robi erau în general folosiți și la grădinărit. La mănăstirile Agapia-Văratec, la această muncă erau întrebuițate în special roabele. Astfel, în documentul citat se spune : „Grădinile pentru legume și tot felul de verdețuri să fie datoria rînduitului iconom a le face atît la Agapia, cît și la Văratec lîngă mănă[s]tire] : numai să fie cu îndestulare pentru tot săborul afară de legumele ce se vor rămînea la toamnă și la orice plivit a grădinilor să se slujească cu roabele țigance ale mănăstirii“¹⁹. Documentul amintit ne indică și o altă muncă la care erau folosite roabele, și anume aceea a toarcerii lîinii din care se confecționau sumane : „Toată lîna care va ieși de la oile săborului maicelor... să o proprească la mitoh, pe care să o și lucreze roabele țigănci“²⁰. Desigur că și la mănăstirea Secul roabele țigance se ocupau cu prelucrarea lîinii, deoarece mănăstirea, așa cum ne arată documentele, posedă oi²¹, a căror creștere era favorizată de așezarea geografică a mănăstirii în vecinătatea unor pășuni bogate.

Așa cum reiese din documentul din 30 martie 1807, nu numai robii și roabele, dar și copiii acestora li se găsea întrebuițare pe domeniul mănăstirii. La mănăstirile Agapia și Văratec, copiii robilor țigani erau folosiți ca meșteșugari („la toate feluri de meșteșuguri să fie datori, iconomul a lua feciorii robilor mănăstirilor“)²².

Cele arătate ne scot în relief și un alt aspect al robiei, acela că robul țigan trebuia să lucreze cu toată familia sa pentru stăpîn. Faptul este confirmat și în *Actul pentru dezrobirea vecinilor Moldovei* din 1749, care, făcînd o paralelă între situația vecinilor și cea a robilor țigani, constata : „Fiindcă numai țiganii au acea robie carii cu femeile și copiii lor slujesc pe toate zilele stăpînului săi, ori vecinii numai partea bărbătească să slujească, partea femeiască nu slujește“²³.

Și documentele mănăstirii Secul ne reliefează unele ocupații ale robilor țigani în cadrul domeniului mănăstiresc, deși nu așa precis ca cele ale mănăstirilor Agapia-Văratec. Astfel, un document din iulie 1786 menționează pe un „Ioniță țiganul fierar“²⁴. De asemenea, în onomastica unor țigani a intrat ca cognomen, sub formă de poreclă, ocupația lor. În zăpisiul mai multor țigani către starețul mănăstirii Neamț din martie 1780 găsim

¹⁸ Toma C. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, Chișinău, 1939, p. 165 și 166.

¹⁹ *Ibidem*, p. 166.

²⁰ *Ibidem*, p. 167.

²¹ La 15 aprilie 1599, Ieremia Movilă, voievodul Moldovei, împuternicește monahii mănăstirii Secul „să pască oile mănăstirești pe braniștea care a fost a cetății Neamțului..., să nu aibă a-i opri agăpienii, nici alții“ (*Documente privind istoria României*, seria A, Moldova, vol. IV, doc. 1, p. 257).

²² Toma C. Bulat, *op. cit.*, p. 166.

²³ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. I, București, 1940, p. 324—326. Publicat pentru prima dată în „Magazin istoric“, II.

²⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 124.

nume ca Gheorghe Ciobotar²⁵, Toader Ciocănar²⁶, Vasile Rotar²⁷, Constantin Pulbere, mai mulți țigani purtând prenumele de Leuștean²⁸ etc.

Ocupația lor se reflectă adeseori în poreclă, pe care de multe ori, datorită egumenilor, o avem consemnată la redactarea diferitelor zăpise etc., intrînd în onomastica țăganilor. De pildă, Antonie, arhimandritul mănăstirii Rîșca, scrie lui Silvestru duhovnicul și lui Chesarie, economul mănăstirii Neamțului, în legătură cu niște țigani; „să se scrie pre numele și porecla lor“²⁹.

Uneori robii țigani erau utilizați și la diferite treburi gospodărești pe lângă mănăstire. Documentele ne dovedesc că și la mănăstirea Secul țiganii robi erau folosiți ca argați (slujitori) pentru executarea diferitelor treburi în gospodăria mănăstirii. O carte dată de Constantin Mavrocordat la 1 ianuarie 1746 spune printre altele: „a cerceta și a căuta oriunde ar găsi un Ștefan Bucătariul țigan, să iee și să-l ducă la mănăstire, care țigan să dea seamă egumenului că este drept al mănăstirii Săcului“³⁰, iar Antonie, arhimandritul mănăstirii Rîșca, scrie egumenului mănăstirii Neamț să i se dea cele șase suflete de țigani ce i se datorează „și să fie argați de vatră“³¹.

Deși nici în Moldova, nici în Țara Românească nu exista nici o normă stabilită de statul feudal pentru limitarea muncii pe care erau obligați s-o presteze robii (ca în cazul țăranilor dependenți), la mănăstirea Secul exista o reglementare a timpului de lucru la mănăstire, chiar dacă acesta nu era respectat întocmai de egumeni.

Acest regulament se pare că a fost întocmit de Paisie, egumen al mănăstirii Secul din octombrie 1775 pînă în august 1779 și al celor două mănăstiri sub conducere unică — Secul și Neamț — pînă în august 1794³², așa cum ne confirmă și două documente din fondul mănăstirii Secul. Primul, din 12 aprilie 1781, referindu-se la Paisie, spune: „Odihîndu-se sfinția-sa“³³ întru toate neajungerile noastre mai mulți decît alți vechi egumeni, făcîndu-se și orînduindu-ne la slujba sfintei mănăstiri, adică o săptămînă la mănăstire și două săptămîni acasă“³⁴.

Foarte interesante informații ne dă în acest sens amintitul document din 30 martie 1807, în care se reglementează cu ajutorul mitropolitului Veniamin modul de gospodărire a mănăstirilor Agapia și Văratec și în care

²⁵ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III doc. 108.

²⁶ *Ibidem* (probabil lucra la fierărie).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem* (probabil erau grădinari).

²⁹ *Ibidem*, doc. 193.

³⁰ *Ibidem*, pach. I, doc. 41.

³¹ *Ibidem*, pach. III, doc. 193. Pe lângă casă, în cazul de față pe lângă mănăstire.

³² Protoiereul Serghei Cetfericov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului din Moldova*, 1933, p. 207.

³³ Paisie, după ce a fost numit starețul celor două mănăstiri și se mută la mănăstirea Neamț în 1779, obișnuia să vină cîteva săptămîni pe an împreună cu soborul la mănăstirea Secul (Protoiereul Serghei Cetfericov, *op. cit.*, p. 265—266).

³⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

se spune printre altele : „Țiganii robii mănăstirii care vor fi rînduiți în cete a sluji mănăstirea să fie datori economului a păzi ca fieștecarele să se afle la rîndul lui *slujind* a treia săptămînă, cu mîncarea de la dînșii, precum se cuprinde în ponturile ce s-au făcut cînd s-au dat mănăstirile soborului maicelor“³⁵.

În ce privește durata timpului de lucru al robilor țigani la mănăstire, dintr-o serie de documente de la mănăstirile muntene aflăm numărul de zile muncă prestat de țigani. Astfel, dintr-un document din 13 noiembrie 1808 al mănăstirii Strîmba din Țara Românească³⁶ reiese că robii țigani se revoltă din cauza muncilor grele la care erau supuși, mergînd la București să reclame episcopului de Rîmnic. Dar în urma cercetării, dovedindu-se că „nu spun adevărul“, pentru a fi iertați se angajează „ca de acum înainte și după porunca stăpînului să fim următori a lucra la sfînta mănăstire înșă 3 zile la sfînta mănăstire și trei zile să lucrăm la noi cu rîndul, iar cînd va fi trebuință la moară sau la alte lucruri ale mănăstirii în pripă să sărîm cu toții, iar ca pe urmă tot rîndul să-l căutăm după cum mai sus cuprinde într-acest zăpis...“³⁷.

Din fragmentul citat mai sus reiese că robii țigani ai mănăstirii Strîmba lucrau cu rîndul „cîte trei zile pe săptămînă“ la mănăstire. Orînduirea țiganilor era în așa fel făcută, încît mănăstirea să aibă în permanență mînă de lucru.

Interesant este de remarcat că cele patru mănăstiri din Moldova aveau același regim de muncă pentru țiganii robi³⁸, cu foarte mici deosebiri față de cel al mănăstirii Strîmba din Țara Românească³⁹. Desigur că situația întîlnită la cele patru mănăstiri moldovene : Secul, Neamț, Agapia și Văratec, care aveau același regulament de muncă pentru robii țigani, date fiind relațiile dintre ele, așa cum reiese din documente⁴⁰, nu poate fi generalizată. Existau, după părerea noastră, regimuri diferite, de la mănăstire la mănăstire, în aprecierea timpului prestat de robii țigani. Astfel, un document din 1 octombrie 1763 tot din Țara Românească arată că țiganii schitului Subănești-Marunglavu (din Vilcea) trebuiau „să clăcuiască ca și rumânii de om 24 de zile la un an...“⁴¹. Înșă este posibil ca mănăstirile Agapia și Văratec⁴², avînd relațiile cu mănăstirile Secu și Neamț, așa cum se desprinde din documente, să fi împrumutat regulamentul acestora din urmă. Data purtată de documentul referitor la mănăstirile Agapia-Văratec pare să

³⁵ Toma C. Bulat, *op. cit.*, p. 164.

³⁶ Se află în Eparhia Rîmnicului (jud. Rîmnic).

³⁷ Alex. Ștefulescu, *Strîmba*, Tg.-Jiu, 1906, p. 148—149.

³⁸ O săptămînă din trei, adică patru luni și jumătate (138 zile) pe an.

³⁹ 156 de zile să lucreze țiganii robi ai mănăstirii Strîmba, așa cum reiese din documentul citat.

⁴⁰ Schimburi de țigani, împrumuturi, certuri pentru țigani între mănăstirile amintite (Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 150).

⁴¹ I. Ionașcu, *Documentele moșiilor. schitului Subănești-Marunglav (Vilcea)*, în „Arhiva Olteniei“, an. XXII, ian.-dec. 1943, p. 128.

⁴² Agapia și Văratec se găseau la o depărtare de 5 și 7 km de mănăstirea Secul.

confirme acest lucru⁴³. Prin cel de-al doilea document, dat la 7 ianuarie 1833, se confirmă că regimul de muncă al Țiganilor robi de la mănăstirea Secul era supus pe temeiul vechilor obiceiuri întocmite de starețul Paisie⁴⁴. Din acest document aflăm că „ordinea” stabilită de starețul Paisie s-a păstrat și după moartea sa.

Din documentele citate mai sus reiese că robii mănăstirii Secul erau obligați să lucreze din trei săptămâni numai una. Se pune întrebarea: cum își foloseau robii Țigani ai mănăstirii Secul acest timp „liber” (de două săptămâni)? În literatura de specialitate se arată că robii Țigani foloseau acest interval de timp în care nu erau obligați să lucreze la mănăstire pentru acumularea celor necesare traiului și plății dărilor către domn, armaș, nazir etc.⁴⁵.

Pentru mănăstirea Secul aflăm răspuns la această întrebare din documentul din 12 aprilie 1781, prin aliniatul în care robii Țigani se angajează „oricare dintre robi ar voi să meargă pe la sate sau Țiguri pentru agoniseala noastră să nu avem a ne clinti de la lăcașurile noastre fără de știrea dechiului și ajutoarelor”⁴⁶. Prin urmare, acest „timp liber” era folosit până la urmă tot în favoarea mănăstirii.

Ca urmare a situației sale social-juridice care îl trecea în rîndul obiectelor, al vitelor de muncă, situație care apare mai clar din cărțile de zestre⁴⁷, robul Țigan putea fi vîndut sau dat în schimbul unei datorii. Printre documentele mănăstirii Secul se găsește o scrisoare a egumenului Ghenadie de la Secu din 25 ianuarie 1776 către egumenul Varlaam de la Neamț, prin care îl vestește pe acesta din urmă de trimiterea a doi flăcăi de Țigani pentru o datorie⁴⁸. De asemenea există un „izvod” (listă) de Țigani cumpărați de la mănăstirea Secul de mănăstirea Rîșca⁴⁹.

Ca urmare a situației lor de robi, Țiganii mănăstirii Secul puteau fi împrumutați sau schimbați. Un mare număr de documente ne vorbesc de schimburile făcute de egumenii mănăstirii între Țiganii robi ai mănăstirii Secul și diferite mănăstiri sau între mănăstirea Secul și unele persoane particulare⁵⁰. În acest sens se fac chiar unele consilii între egumenii diferitelor mănăstiri, cum este acela din 15 februarie 1793, care întrunea pe egumenii mănăstirilor Agapia, Neamțu, Secul și Rîșca și în care aceștia iau hotărîri în pricina robilor Țigani dați sau împrumutați de la o mănăstire la alta⁵¹.

⁴³ Emis în 1807, deci după cel referitor la regulamentul întocmit de Paisie.

⁴⁴ Dionisie I. Udișteanu, *Mănăstirea Secu: mărturii documentare culese de la „Arhivele statului”*, București, 1941, p. 20.

⁴⁵ G. Potra, *op. cit.*, p. 67 și urm.

⁴⁶ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

⁴⁷ În *Pravilniceasca condică* din 1780, la paragraful referitor la zestre, se spune: „Cele nemișcătoare lucruri ale muierii și cele de sineși mișcătoare, adică Țigani și vite, să nu se prețuiască, ci numai cele mișcătoare” (*Pravilniceasca condică 1780*, ed. critică, 1957, p. 92).

⁴⁸ Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 30.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 64 și 81.

⁵¹ *Ibidem*, doc. 57 ; pach. III, doc. 150.

Aceste schimburi nu țineau cont de menținerea unității familiei, despărțind părinții de copii. Astfel, într-un document din 1730, Nicolae biv-vel sulger cere lui Teofil, egumenul mănăstirii Neamțu, un schimb de copii de țigani⁵².

De asemenea, robii țigani erau împrumutați uneori de egumenii unor mănăstiri când aceștia aveau nevoie de brațe de muncă. Și în cazul mănăstirii Secul cunoaștem astfel de împrumuturi⁵³. O listă de țigani purtând data de 27 ianuarie 1793 ne face cunoscut numărul robilor țigani împrumutați de mănăstirea Secul mănăstirii Neamțu⁵⁴, operație mai ușor de realizat, întrucât, așa cum arătam mai sus, aceste două mănăstiri au fost conduse de același stareț, Paisie, pînă în anul 1794.

Această situație este oglindită foarte bine în actul dat de Adunarea obștească în 1749 împotriva abuzurilor boierești și mănăstirești, „că unii din stăpîinii satelor s-au obișnuit a vinde pe vecini ca pe robi și a-i împărți cu împărțeală ca pe țigani și a da numele lor în foi de zestre, ș-ai despărți pe copiii de la părinți, luîndu-i în casă la slujba lor și a-i muta de la un loc la altul întocmai ca pe niște lucruri”⁵⁵.

Capacitatea juridică a robilor țigani. Deși situația de rob a țiganului îl punea cu totul la dispoziția stăpînului, robul avea și unele drepturi, care nu erau scrise nicăieri, dar care erau recunoscute totuși.

După cum ne dovedesc și documentele mănăstirii Secul, robul țigan avea dreptul de a poseda averea sa personală, fapt cunoscut în documente sub formularea „cu tot ce ar avea”⁵⁶. Dintr-un document dat de domnul Moldovei Mihail Racoviță la 20 august 1708, aflăm de plîngerea țiganilor, făcută prin intermediul mitropolitului către domn, împotriva „vătafului de pușcași” al cetății Neamțului, „precum le iei caii de olac și le faci mari supărări”⁵⁷. În capitolul anterior aminteam de schimburile de robi ce se făceau între mănăstirea Secul și alte mănăstiri. Aceste schimburi erau făcute de egumenii mănăstirii după interesele lor, fără a ține seamă de legăturile de familie ale robilor țigani, despărțind copiii de părinții lor⁵⁸. Actul lui Constantin Mavrocordat din 1749⁵⁹ a adus o oarecare îmbunătățire a vieții țiganilor în acest sens. El prevedea ca robii țigani să capete dreptul de a nu fi despărțiți între ei, de a fi vînduți părinții și copiii împreună. Egumenii mănăstirilor au fost nevoiți să respecte acest drept al robilor țigani de a-și întemeia și menține o familie, chiar dacă uneori mai manifestau

⁵² Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 28.

⁵³ *Ibidem*, pach. V, doc. 248.

⁵⁴ *Ibidem*, pach. III, doc. 124.

⁵⁵ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 324.

⁵⁶ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 30; G. Potra, *op. cit.*, p. 278—279.

⁵⁷ G. Potra, *op. cit.*, cap. „Documente”, p. 281.

⁵⁸ Un document din anul 1730 dă la iveală un astfel de schimb de copii de țigani cerut de Nicolae biv-vel sulger lui Teofil. Prin anaforaia marilor boieri ai Moldovei din 22.I.1766, copiii nu se mai împart, ci își urmează părinții, aceștia plătind despăgubirea de 15, 20 și 30 de lei, după vîrsta lor (vezi Al. Papiu-Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru România*, vol. III, p. 193 și urm.).

⁵⁹ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 325.

unele pretenții în cazul unui schimb de țigani „ca să nu fie niscaiva țigani sterpi nenăscători“⁶⁰.

După ce se făceau căsătoriile între robii țigani ai diferitelor mănăstiri, mănăstirea de la care pleca robul țigan trebuia să primească alt rob în schimb. Aceste schimburi se reglementau prin intermediul corespondenței dintre egumenii mănăstirilor sau prin hotărârile unor consilii ce se făceau între egumenii diferitelor mănăstiri. Un astfel de consiliu a fost cel amintit, din 13 februarie 1793, la care au participat egumenii mănăstirilor Agapia, Neamț, Secu și Rîșca⁶¹. *Pravilniceasca condică* din 1780⁶² va stabili pe larg unele norme de căsătorie a robilor țigani, arătând că „țiganca trebuia să urmeze bărbatul său, după vechiul obicei“⁶³.

Foarte interesant de remarcat este capacitatea juridică a țăganilor robi de a încheia *contracte* sau *angajamente* cu egumenii mănăstirii. Avînd în vedere situația juridică a robului în general, ea ne apare ca o contradicție. Cîteva documente⁶⁴ ale mănăstirii Secul sînt adevărate angajamente între stăpîni — egumenii mănăstirii Secul — și robii țigani, prin care aceștia din urmă se obligau să muncească, să nu mai fugă, să nu se mai răscoale, angajamente pe care le iscălesc prin „punerea degetelor“⁶⁵.

Este interesant de remarcat că iscăliturile robilor țigani pe actele oficiale apar încă din veacul al XVII-lea. În acest sens se poate cita documentul din 9 martie 1644 care ne reliefează faptul că țăganii erau folosiți chiar ca martori alături de bojeri într-un proces: „Și cînd s-au vîndut și s-au făcut acestu zapis, s-au făcut denaintea a mulți bojeri, anume Pavăl Albotă și dumnealui Grumeze, marele-armaș, și dumnealui Piliposnie, vornecul de popă etc., și țăganii Otam și Frone ot Zemesti și Condre ot Andreeșteni...“⁶⁶. Stăpînii feudali, atunci cînd interesele le-o cereau, foloseau ca martori în numeroasele lor conflicte pînă și pe disprețuiții țigani alături de marii-armași, vornici etc.

În multe cazuri, stăpînii de robi și uneori chiar domnitorul⁶⁷ erau nevoiți să intervină în favoarea țăganilor, bineînțeles cînd aceasta nu leza cu nimic interesele lor. Astfel, la 17 martie 1774, episcopul Romanului intervine în favoarea țiganului său Andrei Codran în conflictul acestuia din urmă cu egumenul mănăstirii Secul, poruncind starețului Paisie să-i dea țiganului Andrei Codran iapa înapoi. Desigur că aceste mici concesii nu puteau îmbunătăți prea mult viața robilor țigani. De altfel, ele nici nu erau făcute în acest scop, ci pentru a împiedica fuga sau răzvrătirea robilor țigani, care iau o mare amploare în veacul al XVIII-lea.

⁶⁰ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 193.

⁶¹ *Ibidem*, pach. III, doc. 150.

⁶² *Pravilniceasca condică 1780*, p. 144 și urm.

⁶³ *Ibidem*, p. 164.

⁶⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 108, 110 și 111.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ T o m a C. B u l a t, *Documentele mănăstirii Văratec*, p. 87.

⁶⁷ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 90.

Formele de luptă ale robilor țigani ai mănăștirii Secul împotriva egumenilor. Foarte multe documente cuprinse în fondul mănăștirii Secul, și în special cele referitoare la secolul al XVIII-lea, ne scot în relief diferite aspecte ale luptei robilor țigani împotriva stăpînilor lor, egumenii mănăștirii.

După cum am putut observa din capitolele anterioare, condiția de rob îl supunea pe țigan la cele mai grele obligații față de stăpînul său. Viața „țiganului șerb“ era cu mult mai grea decît aceea a țăranului „dependent“, deoarece robul nu era considerat om, „ci o persoană ce atîrnă de altul cu averea și familia sa“⁶⁸. În revolta lor împotriva stăpînilor, robii țigani au folosit în general aceleași forme de luptă ca și țăranii șerbi, forme de luptă caracteristice vremii și orînduirii feudale în general, ca nesupunerea la muncă, fuga și răzvrătirea.

Nesupunerea la muncă a robilor țigani față de egumenii mănăștirii Secul îl determină pe Mihai Racoviță, domnul Moldovei, să poruncească la 26 aprilie 1708 lui Iordache biv-vel vornic să cerceteze pricina egumenilor mănăștirii Secul cu niște țigani care fac supărări călugărilor⁶⁹. La fel, prin zăpisiul din 12 aprilie 1781, țiganii mănăștirii Secul recunosc că „noi, văzînd blîndețea și bunătatea sfinției-sale și orînduitorului și a tot săborul, am început încet-încet a ne împotrivi ascultării, unii într-una, alții într-alta“⁷⁰. Angajîndu-se prin același zăpisi să nu se mai răscoale împotriva egumenilor, țiganii mănăștirii Secul se obligau: „să avem a ne supune rînduitorului decheu ce va fi peste noi și a altor părinți din săbor ce vor fi rînduitori la trebile sfinției mănăștiri, nimic împotrividu-ne, nici cu cuvîntul, nici cu dosirea“⁷¹. Din fragmentul citat reiese că robii țigani nu se supuneau la muncile la care erau puși, vociferînd, sau alteori se ascundeau, sustrăgîndu-se de la muncile pe care erau obligați să le efectueze. Un alt mod de a-și manifesta nesupunerea la muncă era acela de a nu se prezenta la locul de muncă unde erau trimiși, așa cum aflăm din același document, „și la orice slujbă vom fi rînduitori... fără știrea rînduitorului părinte să nu lipsim nici unul de la slujbă“⁷².

Tratați de multe ori ca animalele de povară, robii țigani își căutau adeseori scăparea în fuga de pe un domeniu feudal pe altul sau chiar peste hotare. Documentele ne vorbesc de fuga robilor țigani ai mănăștirii Secul la mănăștirile învecinate, care erau dispuse să-i primească și chiar adeseori îi opreau cu forța. În urma plîngerilor și intervențiilor egumenilor la domnie, domnitorii porunceau: „să fie volnici cu carte domniei-mele a căuta țigani d-ai mănăștirii Secului sau să strîngă țiganii mănăștirii de oriunde s-ar afla“⁷³.

În octombrie 1730, Grigore Ghica, voievodul Moldovei, dă o carte slugii sale Costin să prindă niște țigani care „au lucrat aice la mănăștire la

⁶⁸ Vezi cap. II din *Regulamentul Organic*.

⁶⁹ Arh. st. Buc., Mănăștirea Secul, pach. I, doc. 111.

⁷⁰ *Ibidem*, pach. III, doc. 111.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, pach. I, doc. 35.

Sfinții Arhangheli și, dacă s-au slobozit, ei n-au mers la mănăstire, ci au fugit. Așijdere și pentru alți țigani, că au fugit de la mănăstirea Săcului și sînt cu toții drepti țigani mănăstirii, însă să aibă a-i lua cu tot ce-ar avea ei și să-i ducă la mănăstirea Săcului⁷⁴. Potrivit cu zăpăsul din 2 martie 1780, robii țigani se angajau „ca acum, la ridicatu nostru de la mănăstire la Timișești, să avem a ne păzi *ca să nu fugă*, ci să stăm și să ne așezăm la un loc cu toții⁷⁵. Din cele citate reiese clar, atît din mărturia cărții domnești, cît și din zăpăsul țiganilor, că robii mănăstirii Secul fugeau adesea. Mai este interesant de semnalat momentul folosit de robi pentru a fugi, și anume, așa cum aflăm din cele două documente citate, atunci cînd erau transportați de la un loc la altul unde se aflau diferitele moșii ale mănăstirii⁷⁶.

Cauzele fugii robilor țigani sînt, după cum arătăm, situația lor deosebit de grea datorită muncilor grele la care erau supuși, hrana proastă și neîndestulătoare, situații recunoscute de înșiși egumenii mănăstirii⁷⁷. Se pare că, în general, toți cei ce lucrau la mănăstiri trebuiau să fie hrăniți la locul de muncă. Mărturii documentare în acest sens nu avem pentru mănăstirea Secul. În schimb, un document din 11 iulie 1623, dat de domnul Moldovei Ștefan Tomșa în pricina unor certuri dintre mănăstirea Sf. Ilie și locuitorii din Schei, printre altele, spune: „Așijderea acei oameni ce v-au dat domina-mea poslușnici să-i certai, să poslușnicească și să lucreze mănăstirii, la ce va fi lucru și poslușnicia⁷⁸, însă și voi să-i socotiți cînd vor veni la magherniță, cu bucate și cu băutură, că aceia vă sînt vouă vecini și poslușnici⁷⁹. În documentul citat este vorba de meseriașii poslușnici și de robii țigani folosiți ca meseriași, cărora egumenii mănăstirii Sf. Ilie erau obligați să le dea mîncare și băutură „la magherniță“.

Pe de altă parte, un document de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, în care se reglementează timpul de lucru al robilor țigani la mănăstirile Văratec și Agapia, se arată: „Slujind a treia săptămînă cu mîncarea de la dînșii⁸⁰, robii țigani nu primeau nimic din recolta pe care o strîngeau de pe moșiile mănăstirilor“. Tot în documentul din 30 martie 1807 se spune referitor la recolta care se va obține: „Și această piine, cîtă va ieși, să fie numai pentru săborul maicilor, iar la robi sau la alți breslași nicidecum să nu să dea⁸¹. Or, după cum arătăm într-un capitol anterior, cele două mănăstiri amintite mai sus au adoptat regulamentul mănăstirii Secul, întocmit de starețul Paisie. Din aceste cîteva date s-a putut observa că egumenii erau obligați să-i hrănească pe țiganii robi ce lucrau la mănăstire; se pare însă

⁷⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 55.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. 30.

⁷⁶ În cazul nostru, de la mănăstirea Secul la Timișești și la mănăstirea Sfinții Arhangheli.

⁷⁷ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. I, doc. 43.

⁷⁸ Să slujească.

⁷⁹ *Documente privind istoria României*, seria A., Moldova, sec. XVIII — vol. V, p. 236.

⁸⁰ Tomă C. Bulat, *op. cit.*, p. 164.

⁸¹ *Ibidem*.

că cei de la mănăstirea Secul s-au abătut de la această regulă generală și, impunând țiganilor lucrul cu mîncarea lor, au determinat răzvrătirea și fuga lor de la mănăstire.

La rugămintele egumenilor, domnitorii, prin aparatul lor de constrîngere sau prin împuternicirile date înșiși călugărilor și juzilor, urmăreau pe cei fugiți și-i aduceau cu forța la stăpînul de la care fugiseră. Chiar în rezoluția domnească de pe versoul documentului citat mai sus⁸², răspunzînd plîngerii egumenului mănăstirii Secul, domnitorul Constantin Nicolae Mavrocordat poruncește: „Să fie volnic pentru țiganii aceia, unde s-ar găsi, ori la orice tîrg sau sat, ori a cui mină cu știrea *ispravnicului de ținut*, să aibă a-i lua cu tăt ce-ar avea să-i ducă la mănăstire“.

Mai mult decît atît: în urma plîngerilor repetate ale egumenilor, domnitorii iau măsuri drastice pentru ca țiganii robi fugari să fie căutați atît printre țiganii celorlalte mănăstiri, cît și printre cei domnești și boierești. Astfel, Mihai Racoviță, printr-o „carte“ din 21 ianuarie 1704, poruncește egumenului mănăstirii Neamț să caute prin toate țara țigani de muncă pentru mănăstire: „a căuta și a cerceta în țara domniei-mele drepti țigani ai sfintei mănăstiri Neamțului ori țigani domnești, ori boierești, ori călugărești, sau prin *tîrguri* sau prin *slobozii*⁸³, sau în ocină, sau fie unde ei i-ar afla să fie volnici⁸⁴ a-i lua cu tot ce-ar ave ei și să-i ducă la svînta mănăstire să fie pentru trebile și poslușania⁸⁵ svintei mănăstiri⁸⁶“.

Probabil că lipsa de brațe de muncă era destul de acută în urma fugii robilor țigani, determinînd pe cei doi domnitori, desigur și în urma plîngerii egumenilor, să ia măsuri așa de severe pentru a fi căutați pretutindeni. Totodată, din fragmentele documentului citat aflăm și unde fugeau robii țigani: în sate, în tîrguri etc.

În literatura de specialitate se cunosc unele cazuri cînd aproape toți țiganii robi ai unei mănăstiri fugeau și era nevoie de alte dani din partea domniei sau a boierilor pentru a-și completa efectivul brațelor de muncă. Pentru a ține o evidență strictă a țiganilor robi și pentru a-i putea urmări mai ușor atunci cînd fugeau, numele lor erau înregistrate în așa-zisele izvoade⁸⁷ de țigani robi ori se făceau unele însemnări genealogice⁸⁸. De asemenea se ținea o strictă evidență a țiganilor împrumutați diferitelor mănăstiri⁸⁹. Varlaam, egumenul mănăstirii Rîșca, scrie lui Paisie, egumenul mănăstirii Neamț, că a trimis pe fratele Iosif ca să facă cercetarea țiganilor împrumutați în mănăstirea Neamț și Secul⁹⁰. Cîteodată însă unii țigani fu-

⁸² Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. 7, doc. 43.

⁸³ Sate scutite de impozite.

⁸⁴ Liberi.

⁸⁵ Slujba.

⁸⁶ G. P o t r a, *op. cit.*, documente, p. 78—279.

⁸⁷ În care erau trecuți în momentul în care intrau în posesiunea noului stăpîn. Asemenea izvoade există și în arhiva mănăstirii Secul (vezi Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. II, doc. 85).

⁸⁸ *Ibidem*, pach. V, doc. 216 și 245.

⁸⁹ *Ibidem*, pach. III, doc. 147.

⁹⁰ *Ibidem*, pach. V, doc. 248.

geau de la stăpînii lor boieri sau alte mănăstiri la o mănăstire unde, datorită intervenției egumenilor, erau scutiți de unele dări și munci domnești. De pildă, domnitorul Radu Mihnea, la 21 aprilie 1625, împruternicește pe egumenii mănăstirii Neamț să cheme toți țigani fugiți în „Țara Ungurească (adică Transilvania), scutindu-i de la muncile domnești..., să aibă a-și chema a lor țigani cari au fugit în Țara Ungurească, ca să vie toți în țară la sfînta mănăstire, iar de la domnia-mea vor avea pace, nici o nevoie nu vor avea de la nime, nici un lucru nu vor lucra domniei-mele, numai ce vor avea ei, ce vor fi treabele și poslușnicile sventei mănăstiri, așijderea și voi toate slugile noastre, care veți îmbla pentru țigani și slugi hătămănești și județi și vâtafi de țigani, să aveți a-i lăsa în pace“⁹¹.

Robii țigani fugeau și peste graniță, fapt cunoscut atît din documentele din Țara Românească, cît și din cele din Moldova. În această privință, fondul mănăstirii Secul cuprinde unele documente încă din veacul al XVII-lea⁹². Obiceiul de a fugi peste graniță, și în special în Transilvania, se păstrează și în secolul al XVIII-lea. Un document de la sfîrșitul secolului al XVII-lea ne vorbește de un conflict între mănăstirea Neamț și vel-paharnicul Gligorie Crupenschi pentru o țigancă, Vasilica, pe care decheul mănăstirii nu vrea s-o înapoieze paharnicului de la care fugise pe motiv că este unguroaică. Este interesantă explicația pe care o dă vel-paharnicul Gligorie Crupenschi faptului că această țigancă știe ungurește: „Au unde știe ungurește au făcut-o unguroaică, căci țigani cu toți știu ungurește pen la unul. Fiind aproape de Țara Ungurească, de multe ori trec țigani ai miei în Țara Ungurească și iar vin după cum sînt obișnuiți țigani, care și acum cîteva sălaşe sînt duși în Țara Ungurească“⁹³.

Indiferent unde fugeau țigani robii ai mănăstirii Secul, fie că fugeau de la o mănăstire la alta ori în tîrguri sau în alte sate ori peste graniță, cert este că fuga era o formă de protest împotriva condițiilor inumane de muncă și viață. Inseși pravilele statului feudal recunosc că robii țigani fugeau datorită abuzurilor excesive ale stăpînului, fapt constatat și de *Pravilniceasca condică* din 1780, care în articolul 5 spune: „uneori și de iuțimea și cruzimea stăpînilor fug țigani“⁹⁴.

O altă formă de protest a robilor țigani împotriva stăpînilor era *răzvrătirea*. Se pare că pînă în prezent sînt puține documentele care să reflecte această formă avansată de luptă a robilor țigani. De aceea consider că este important a analiza pe larg cele două interesante documente ale mănăstirii Secul referitoare la această problemă, documente care aparțin celei de-a doua jumătăți a veacului al XVIII-lea. Cel din 11 aprilie 1781 este un zăpis al robilor țigani ai mănăstirii Secul prin care dau cheazășie starețului Paisie că nu se vor mai ridica vreodată împotriva mănăstirii.

⁹¹ G. P o t r a, *op. cit.*, Documente, p. 213.

⁹² Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. IV, doc. 155.

⁹³ *Ibidem*, pach. V, doc. 224.

⁹⁴ *Pravilniceasca condică 1780*, p. 164.

„Noi toți robii sfintei mănăstiri și ai prea sfinției-tale dăm acest zapis al nostru la preacinstita mîna preasfinției tale precum nu ne vom mai scula cu pricini asupra stăpînilor“⁹⁵. Foarte interesant este cel de-al doilea document din 12 aprilie 1781, o chezășie a robilor țigani ai mănăstirii Secul, prin care se leagă față de egumenul mănăstirii, Paisie, că nu se vor mai ridica cu pricini de ceartă și de răzvrătire. „Noi n-am cunoscut mila sfinției-sale starețului Paisie, ci din zi în zi mai spre rău *ne-am răzvrătit* și așa am petrecut cît a fost sfinția-sa în sfînta mănăstire Secul și tot săborul“⁹⁶. Reiese din fragmentul citat că țiganii s-au răscolat tocmai în vremea cînd starețul Paisie, însoțit de tot soborul său, își petreceau cele cîteva săptămîni la mănăstirea Secul, determinîndu-l să plece înapoi la mănăstirea Neamțu.

Este interesant de observat, așa cum reiese și din documentul citat, formele de manifestare a răzvrătirii robilor țigani: „am sculat și zurba pe toată țigănimia asupra giuzilor ce erau rînduiți peste noi, care, nu ar fi scăpat agiutor cu al sfintei mănăstiri, li se pricinuia și uciderea.“ Deci, afară de faptul că datorită răzvrătirii lor starețul și tot soborul sînt nevoiți să părăsească mănăstirea Secul, robii se răscoală și împotriva giuzilor, mergînd pînă la omorîrea lor. Probabil că s-au răscolat chiar împotriva acelor juzi care cu un an înainte, în martie 1780, dau chezășie că-i vor urmări pe țigani să nu fugă⁹⁷.

În aceeași măsură erau amenințați și egumenii mănăstirii și în special decheul, care era amenințat, ca și juzii, cu uciderea: „ne-am ridicat și asupra părintelui Patrichie decheul ce era peste noi rînduit ca să lipsească așijderea și juzii“⁹⁸. Din același document reiese că la mănăstirea Secul se schimbau des părinții dechei, din cauza stării de spirit întreținute de robii țigani prin răzvrătirea lor: „cu cîți părinți dechei de ne-au rînduit de acum înainte, cari cu toți au fost cu frica lui Dumnezeu, însă din pricina noastră s-au lepădat de ascultarea noastră“. Robii țigani voiau să supună soborul, motivînd și pentru ce doreau acest lucru: ca să poată să facă „ce vor“, să plece, să nu muncească etc., „dovedindu-se tot vicleșugul și răutatea noastră, prin care voiam a supune pre săbor și a umbla după voia noastră“⁹⁹.

Metode de represivie aplicate robilor țigani. Pentru a fi constrînși să se supună poruncilor egumenilor și pentru a fi împiedicați să se mai ridice împotriva stăpînilor, aceștia din urmă iau măsuri aspre pentru pedepsirea robilor țigani. Documentele mănăstirii Secul scot în evidență metodele folosite de egumenii mănăstirii pentru potolirea „robilor țigani“, metode folosite în general atît de stăpîinii laici, cît și de clerici.

⁹⁵ Arh. St. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 110.

⁹⁶ *Ibidem*, doc. 111.

⁹⁷ *Ibidem*, doc. 110.

⁹⁸ *Ibidem*, doc. 111.

⁹⁹ O răzvrătire a robilor țigani împotriva egumenilor se cunoaște în Tara Românească la mănăstirea Strîmba la începutul veacului al XIX-lea. La 13 noiembrie 1808, niște țigani ai acestei mănăstiri, plîngîndu-se din cauza greutății muncilor la care erau supuși, s-au dus la București să reclame episcopului de Rîmnic (A. I. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 148—149).

O primă metodă și cea mai des întrebuințată, după cum se știe, era bătaia. Avem și la mănăstirea Secul mărturia documentare în acest sens. În documentul din 12 aprilie 1781, robii țigani ai mănăstirii Secul sînt nevoiți să recunoască: „După a noastre răutați și viclesuguri țigănești, ca niște drepti vinovați, prin cercetarea atît săborul și însăși sfinția-sa ne-au pedepsit *cu bătaia la sfînta mănăstire și cu închisoarea*“¹⁰⁰. Din fragmentul citat reiese și o a doua metodă de represiune folosită împotriva răzvrătiților: închisoarea, chiar în incinta mănăstirii.

În continuare documentul ne spune: „Vrea sfinția-sa să ne trimită și în butuci și la Iași ca să ne mieie într-acolo“. Deci alte două metode de pedepsire a robilor țigani folosite de egumenii mănăstirii Secul erau punerea în butuci și trimiterea la Iași pentru judecata domnească. Se pare că folosirea ultimei pedepse, trimiterea la Iași, îi înspăimînta foarte mult pe robii țigani, întrucît judecata domnească hotăra de obicei trimiterea lor la ocnă. De aceea, în documentul citat, robii țigani insistă pe lîngă egumeni să fie iertați de această pedeapsă: „La care văzînd noi că după faptele noastre ducîndu-ne la Iași vom cădea sub grea urgii și pedeapsă, am căzut cu toții la tot săborul ca să mijlocească către sfinția-sa părintele starețul ca să ne ierte de a ne trimite la Iași.“

O nouă și interesantă măsură represivă aplicată țăganilor robi era răsfirarea, adică împrăștierea țăganilor din sălașele cele mai periculoase pentru a micșora puterea de rezistență a robilor răzvrătiți. Pentru a scăpa de această pedeapsă, robii țigani ai mănăstirii Secul se roagă „să nu ne răsfire de la sălașurile noastre“, angajîndu-se „să ne apucăm de lucru și de toată chiverniseala vieții noastre și stăm locului, unul pentru altul păzîndu-ne“¹⁰¹. Aceasta ne amintește de procedeul folosit cu cei mai „periculoși“ dintre țăranii răzvrătiți.

Un alt procedeu foarte interesant folosit pentru curmarea fugii și răzvrătirii robilor mănăstirii erau acele angajamente colective ale țăganilor în care dădeau cheazăsie unul pentru altul că nu vor mai fugi sau nu se vor mai răscula. Dacă în martie 1780 juzii dau cheazăsie pentru 8—14 țigani fiecare că îi vor „păzi să nu fugă“ și, de s-ar întîmpla *a fugi* vreunul dintr-însii ori dintru a cărui ceată, noi s-avem a-i căuta și iarăși la locul lor a-i aduce“¹⁰², la 11 și 12 aprilie 1781 angajamentele sînt făcute cu tot satul: „și mai tot satul cu bun și rău cheazăsim unul pentru altul“¹⁰³.

S-ar putea pune întrebarea: care a fost motivul pentru care în interval de două zile se încheie două contracte între Paisie și țigani? Credem că explicația ar fi aceea că, deși în zăpăsul din 11 aprilie 1781 „tot satul se angajează precum nu ne vom mai scula cu priceni asupra stăpînilor, iar noi, sculîndu-ne vreunul dintre noi, toți să fim sub pedeapsă și urgee“, se pare că starețul și soborul nu erau mulțumiți numai cu aceste promisiuni. De

¹⁰⁰ Arh. st. Buc., mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

¹⁰¹ *Ibidem*, pach. III, doc. 108.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, doc. 110.

aceea pun 12 robi țigani să iscălească un alt zapis la 12 aprilie 1781, în care aceștia trebuiau „să recunoască” pe larg *cum s-au răsculat* împotriva stăpînitorilor, să-i reamintească *obligățiile* față de mănăstire și să se angajeze că nu se vor mai răzvrăti. Îi obligă chiar să enumere toate situațiile și toate aspectele de supunere deplină a robilor față de egumenii lor, răspunzînd *colectiv* pentru fiecare abatere a unuia dintre ei. „Apucîndu-ne deosebit și înaintea sfinției-sale cum că toate *ponturile* ce am arătat mai sus prea deplin le va păzi, și sfinția-sa văzînd a noastră supunere, ca un stăpîn milostiv ne-au făgăduit că va căuta dreptatea noastră. Iar cînd și cînd oricare dintre noi, ori tînăr, ori bătrîn, s-ar abate la această crezare a noastră, să fie de grea urgie și mare pedeapsă”¹⁰⁴, sfîrșește documentul mult amintit din 12 aprilie 1781.

Sucesiunea celor două zapise de la o zi la alta, necesitatea ca robii să întărească prin angajamente promisiunea de a nu se răzvrăti ne mai evidențiază că între țiganii robi răsculați și stăpînii lor s-au purtat, ca în orice răscoală, tratative. Bineînțeles că ele s-au sfîrșit cu victoria celor mai puternici, a stăpînitorilor : egumenii mănăstirii Secul, care aveau de partea lor aparatul de represiune al statului feudal.

Din cele expuse mai sus conchidem că fondul mănăstirii Secul aduce contribuții documentare interesante cu privire la viața robilor țigani din Moldova. Documentele surprind în general toate aspectele vieții robilor țigani. Mai interesante sînt acelea care se referă la răzvrătirea lor împotriva stăpînitorilor datorită condițiilor inumane de viață și muncă.

Împotriva sistemului abuziv în care erau folosiți în gospodăria mănăstirii, țiganii robi — care în general trebuiau adăpostiți și hrăniți la magherniță — au adoptat o atitudine de răzvrătire pentru îmbunătățirea traiului lor. Așa au recurs ei la nesupunerea la lucru, la fuga peste graniță, la răzvrătire. Față de aceste forme de luptă, stăpînul feudal a luat o serie de măsuri, începînd cu bătaia, continuînd cu răsfirarea lor și ajungînd pînă la trimiterea lor în butuci la judecata domnească.

Totodată, din documentele mănăstirii Secul putem observa că viața robului țigan se îmbunătățește în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și în special la mănăstirea Secul, datorită „ordinii” introduse de starețul Paisie, om învățat, cu vederi mai largi.

Dacă în 1749 țiganii robi trebuiau „cu femeile și cu copiii lor să slujească pe toate zilele stăpînitorilor săi”¹⁰⁵, în 1781 țiganul rob muncea la stăpînul său o săptămînă din trei. Trebuie subliniat și faptul că apare pentru prima oară un „contract” colectiv între stăpîn și robul său, care se pare a fi o inovație a starețului Paisie și care se află în contradicție cu situația juridică a robului. Acestea apar sub forma contractului de muncă între rob și stăpînul lui pentru limitarea timpului de muncă la mănăstire și sub forma angajamentului colectiv, care trebuia să înlătore fuga sau răzvrătirea robu-

¹⁰⁴ Arh. st. Buc., Mănăstirea Secul, pach. III, doc. 111.

¹⁰⁵ Actul pentru dezrobirea vecinilor Moldovei, în N. Bălcescu, op. cit., p. 324.

lui țigan. De aceea contractul dintre rob și stăpîn a însemnat, pe de o parte, o îmbunătățire a situației robului țigan, iar pe de altă parte o asigurare dată stăpînului pentru oprirea fugii și răzvrătirii robului țigan. O altă măsură luată de starețul Paisie pentru împiedicarea răzvrătirilor robilor țigani era aceea a răsfirării țiganilor răzvrățiți de la sălașele lor, metodă întrebuințată pînă la acea dată numai în cazul țăranilor răzvrățiți. „Ponturile“ alcătuite de Paisie pentru conducerea mănăstirilor Secul—Neamț au fost adoptate și de mănăstirile din vecinătatea acestora : Agapia și Văratec, după cum ne mărturisește într-o „carte“ Veniamin, mitropolitul Moldovei, adresată domnitorului în iunie 1803 și prin care cerea unirea celor două mănăstiri (Agapia—Văratec)¹⁰⁶. Este posibil ca regulamentul alcătuit de Paisie să fi fost adoptat și la mănăstirile din Țara Românească, o dată cu răspîndirea ideilor acestuia, care au constituit așa-zisul „curent paisian“.

¹⁰⁶ T. C. Bulat, *op. cit.*, p. 7.